

TAKÁCS KÁROLY

Néhány észrevétel Györffy György Árpád-kori történeti földrajzának legújabb kötetéhez

A múlt év végén jelent meg Magyarország Árpád-kori történeti földrajzának régóta várt negyedik kötete, amely újabb nyolc megyével egészítette ki az eddigieket.¹ A mű áttekintéskor csalódottan tapasztaltam, hogy a Moson vármegyét tárgyaló rész alapvető hibák és hiányosságok sorával terhes. Mivel e köteteket a korszakkal foglalkozók és az érdeklődő nagyközönség egyaránt alapvető forrásműként használja, ezért úgy vélem, mindenképpen szükséges lesz az észlelt hibák megjelölése és kiigazítása. Az alábbiakban az előfordulás sorrendjében tárgyalom ezeket.

A szerző Moson megye bemutatása során a bevezető részben a vármegye délkeleti határfolyóját következetesen Répcének nevezi, egy helyütt hozzátéve még, hogy a vizet egykor Rábcának hívták. Eljárása nem igazán érthető, hiszen Magyarország bármely mai földrajzi atlaszára rápillantva meggyőződhetünk arról, hogy a kérdéses folyó neve: *Rábca*. A szembeutó tévedés részbeni magyarázata az, hogy a szerző egy és ugyanazon folyónak tekinti az Alpokban eredő Répcét és a Fertő-Hanság vizeit a Dunába vezető Rábcát. A folyószabályozásokat és a Hanság lecsapolását követően a Rábca medre valóban egycenes folytatása lett a Répcének, azonban a folyó még a mai helyzet alapján is legalább annyira tekinthető a Kis-Rába, mint a Répce meghosszabbításának. Nem véletlen, hogy a Kis-Rába és a Répce összefolyása után nyeri el a Rábca nevet.² Egészen más volt a vízrajzi helyzet a szabályozások előtt; s mivel számunkra a szerző Rábcával kapcsolatos félreértésének tisztázása miatt ez az igazán fontos, ezért itt egy kis kitérőt kell tennünk.

A 19. századot megelőzően a Kis-Rába, a Répce és az Ikva, több más kisebb patakkal együtt a Fertővel egybefüggő Hanság mocsarába folyt, ahol vizük szétterült, és a folyók állandó medre megszűnt. A Hanságba a legnagyobb vízmennyiséget a Rába szállította, mely Nick mellett két ágra szakadt, és egyik ága Kis-Rába néven (egykor Kapuvári-Rába) folyt észak felé. A Kis-Rába Csánig és Beled között újfent kettéágazott, nyugati ága Cirák mellett a Répcével egyesült, mely ettől kezdve Hanságba ömléséig a Vitnyédi-Rába nevet (is) viselte.³ A Hanság medencéje enyhén kelet felé lejt, így az itt összegyűlt vizek is arrafelé törekednek. A felesleges víz Bősárkánytól északra jutott ki a mocsárból, s nyert állandó medret (Rábca), melyet ezt követően a győri torkolatig lehet követni.⁴

A Rábca tehát közvetlenül nem volt egyetlen más folyó folytatása sem, hiszen a mocsár több helyről felgyűlt vizeit vezette le.⁵ Ha azonban mindenáron valamely Hanságba ömlő

¹ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV. Budapest, 1998.

² Károlyi Zoltán: A Kisalföld vízcsinok földrajza. Budapest, 1962. 169.

³ A szabályozások előtti vízrajzi viszonyokat jól mutatják a 18. század végén készült térképek és a mérnöki felmérések. Ez utóbbira lásd: Kis József: A Fertő tavának geographiai, historiai és természeti leírása. 1797. In: Rummy Károly György: Monumenta Hungarica, az az magyar emlékeztetes írások I. Pest, 1817. 357-423.; N. A. Kiss Sámuel: Soprony vármegyének rövid esmertetése. Tudományos Gyűjtemény, 1823. X. 58-63.

⁴ Kövér Fidél: A Hanság földrajza. Szeged, 1930. 4-8. (a továbbiakban: Kövér)

⁵ „A Rábcát voltaképpen folyamnak nem lehet nevezni ... vize ... inkább a mocsárok magasabb állású vízcsinok a levonulására szolgál.” Újházy János: A Rába s a vele vízművelég összefüggő Rábca, Répce,

folyóval akarjuk összekötni, akkor sokkal inkább tekinthetjük a Rába folytatásának, mely részben önálló mederben (Kis-Rába), részben a Répcével egyesülve (Vitnyédi-Rába) a legtöbb vizet szállította a mocsárba.⁶ A Rábca és a Répce tehát – a név hasonlósága ellenére – két különböző folyónak tekintendő, mint ahogy annak is tekintették mindmostanáig.⁷

Ezek után nézzük a víz nevére vonatkozó forrásokat, hátha a mai Rábcanak nevezett folyót a középkorban még Répcének hívták, amely esetben természetesen a fenti kritika alaptalanná válik. A Bősárkány mellett eredő és Moson megye határát képező folyó első azonosítható említése 1208-ból való, amikor *Rabca* néven szerepel, Lébény mellett.⁸ 1209-ben *Rapcha*, 1251-ben *Rabcha*, 1261-ben megint *Rapcha* formában említik, mindhárom esetben Rábca-kapri határában tűnik fel.⁹ 1271-ben *Rabuch*, illetve *Rabinicz*, 1272-ben *Rabcha* alakban kerül a forrásokba V. István és II. Ottokár csatájára emlékezve.¹⁰ 1273-ban az eddigiektől eltérően *Rebuche*, 1274-ben és 1276-ban *Repche* néven említik, ugyancsak Ottokár hadjárataival kapcsolatban.¹¹ Ugyanczen esemény leírása során a krónikakompozícióban *Rapcha*-ként bukkan fel, Kézainál pedig a két alakot egyesítve *Rebcha* néven.¹² A 1270-es éveket követően a magas hangrendű forma többé már nem kerül elő, az oklevelekben minden esetben a Rábca alakot találjuk: 1. *Rabcza*, 1283; 2. *Rabcha*, 1291; 3. *Rapcha*, 1300; 4. *Rabcza*, 1390; 5. *Rabcza*, 1394; 6. *Rabcza*, 1461.¹³ A 16. századtól kezdve pedig nemcsak a bővülő írásos források, hanem a megjelenő térképek is egyértelműen Rábca-ként jelölik.¹⁴ Moson megye egykori határfolyójának tehát – az 1270-es évek ingadozásától eltekintve – a kezdetektől mind a mai napig Rábca a neve.

Az Árpád-korban azonban nemcsak a mai Rábcat, hanem – mint majd látni fogjuk – két másik folyót: a mai Répce-t és a Kis-Rábát is Rábcanak nevezték. Talán nem lesz haszon nélkül való, ha a két utóbbi folyóval kapcsolatban is végigkövetjük a név változásait, természetesen itt is csak azokat az adatokat említve, amelyek esetében egyértelműen eldönthető, hogy mely folyóra vonatkozik.

A Répce 1156-ban *Rabazan*, 1171-ben *Rabcha* formában bukkan fel Sarud (később Frankó) mellett.¹⁵ Következő említése 1221-ből való, amikor Nick határában már *Repche*

Kisrábatorok és Marcal szabályozása és esatornázása, továbbá a Hanyásg és a Fertő lecsapolása. Budapest, 1873. 206.

⁶ Szekendi Ferenc: A Hanyásg és a Fertő lecsapolási kísérleteinek története. Magyaróvár, 1938. 8. A Rába meghatározó voltát jelzi, hogy több korai térképen csak a Rábából kiszakadó folyóág (Vitnyédi-Rába) van feltüntetve a Répcével való összefolyás nélkül. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) S16 No. 244. (18. század eleje), MOL S16 No. 119. (1756) stb.

⁷ Erre vonatkozóan idézhetnénk az egész vízügytörténeti szakirodalmat.

⁸ Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai levéltár 50. (a továbbiakban: DL)

⁹ DL 9480.; DL 355., 356.; Wagner, Hans-Lindeck-Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete Comitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I-IV. Graz-Köln-Wien, 1955-1985. I. 274. (a továbbiakban: UB)

¹⁰ Georgius Fejér: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I-XII. Budac, 1829-1844 V/1. 108-113. (a továbbiakban: CD); CD V/1. 239.

¹¹ Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár I-XII. Pest-Budapest, 1860-1874. IX. 14. (a továbbiakban: ÁÚO); UB II. 41., ÁÚO XII. 167.

¹² Scriptorum rerum Hungaricarum I-II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpéteri, Budapestini, 1937-1938. I. 470., 184. (a továbbiakban: SRH)

¹³ 1. CD V/3. 181., 2. ÁÚO X. 33., 3. CD VI/2. 254., 4. CD X/1. 602., 5. CD X/2. 249., 6. Sopron vármegye története. Oklevéltár I-II. Szerkesztette: Nagy Imre. Sopron, 1889-1891. II. 410. (a továbbiakban: Sopron)

¹⁴ Stella, I. M.: Descriptio et munitiones Altemburgi Hungarici. In: Bongars, Jacques: Rerum hungaricarum scriptores varii historici, geographici. Francofurti, 1600. 863-866. Bedy Vinc: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 140-143. 165.

¹⁵ UB I. 22., 25.

néven szerepel.¹⁶ Ezt követően az egész 13. század folyamán ingadozik az elnevezés: 1. *Rabucha*, 1222; 2. *Rebce*, 1225; 3. *Rebche*, 1233; 4. *Rabbacha*, 1248; 5. *Rabuce* 1255; 6. *Rabucha*, 1256; 7. *Rabcha*, 1257; 8. *Rapcha*, 1263; 9. *Rabcha*, 1265; 10. *Repce*, 1265; 11. *Rapcha*, 1265 körül; 12. *Rebche*, 1267; 13. *Repce*, 1267; 14. *Rebche*, 1267; 15. *Repche*, 1270; 16. *Rabucha*, 1272; 17. *Rebche*, 1276; 18. *Rabcha*, 1279; 19. *Rebze (Rebza)*, 1279; 20. *Rapcha*, 1279; 21. *Rabcha*, 1281; 22. *Rebuch*, 1284; 23. *Repche*, 1285; 24. *Rebche*, 13. sz. második fele; 25. *Rebche*, 13. sz. végc.¹⁷ A 14. század elejétől kezdve uralkodóvá válik a *Répcce* névalak, de elszórtan még a későbbiekben is találkozunk a *Rábca* formával: 1346-ban Család mellett, 1409-ben Répcelak, 1426-ban pedig Kisfalud és Mihályi határán szerepel ezen a néven.¹⁸ A középkor végére a *Rábca* megnevetés teljesen eltűnik, átadva helyét a *Répcce* névalaknak. A 16. század folyamán még annyi változás történik, hogy Ciráktól lefelé a folyót Vitnyédi-Rábának kezdik hívni.¹⁹

A Kis-Rábára vonatkozóan jóval kevesebb egyértelmű adattal rendelkezünk. A folyóval kapcsolatos említések meghatározását nagymértékben megnehezíti az a körülmény, hogy tőle nem messze található és vele párhuzamosan folyik ezen a szakaszon a Répcce. A közelség miatt sokszor nem lehet eldönteni, hogy a *Rábca* név a Répcce vagy a Kis-Rábára vonatkozik-e.

Hogy a Kis-Rába valóban létezett az Árpád-korban, és tényleg Rábának hívták, arra nézve bizonyítékul szolgál egy 1377-es oklevél, melyben Kisfalud és Mihályi birtokosai tiltakoznak a Rába (Kis-Rába) mentén fekvő erdő és a szántóföldek elvétele miatt. Egy 1233-as adománylevélre hivatkoznak, amelyben II. András a Petlend nevű birtokot a Rábca folyóval és az erdővel együtt elődjüknek Izsáknak adományozta. A fenti birtokosok kijelentik, hogy az 1233-as oklevélben szereplő Rábca folyót ma Rábának hívják: „...*quod predictus fluvius Rapche, quem dicunt privilegium denotare nunc hoc nomine Raba vocaretur.*”²⁰ Az ominózus II. András-féle oklevélben szereplő Rábca ezek szerint a későbbi Kis-Rábára vonatkozott.²¹ Valószínűsíthető, hogy az 1231-ben Mihályi mellett szereplő Rábca folyó (*Rabucha*) alatt is a Rábát kell érteni.²² 1238-ban Vica falut a Rábca (*Rabcha*) mellett fekvőnek nevezik,²³ mely ebben az esetben szintén csak a Kis-Rábát jelentheti, hiszen a település közvetlenül a folyó mellett található, és határa sohasem terjedt ki a Répcéig. Ugyancsak a Kis-Rábára vonatkozik az 1255-ben Kisfalud, 1262-ben és 1270-ben Babót mellett említett Rábca (*Rabcha*).²⁴ Itt említhető még a 14. századi krónikakompozíció azon adata is, mely szerint a németek 1044-ben Babótnál akartak átkelni a Rábán.²⁵ Babót említés, s még inkább a babóti Árpád-kori vár elhelyezkedése alapján szintén a Kis-Rábáról van szó.²⁶

¹⁶ Hazai Okmánytár (Codex diplomaticus patrius) I-VIII. Győr-Budapest, 1865-1891. VI. 16. (a továbbiakban: HO)

¹⁷ 1. CD III/1. 368-370., 2. UB I. 103-105., 3. ÁÚO I. 308., 4. HO IV. 32., 5. HO V. 24., 6. UB I. 253., 7. CD IV/2. 428., 8. ÁÚO VIII. 53., 9. UB I. 315., 10. UB I. 321., 11. UB I. 322., 12. UB I. 333., 13. UB III. 268., 14. UB III. 269., 15. UB III. 272., 16. Sopron I. 35., 17. UB II. 89., 18. Sopron I.46., 19. UB II. 127., 20. UB II. 140., 21. ÁÚO IX. 317., 22. UB II. 186., 23. UB II. 193., 24. ÁÚO X. 449., 25. ÁÚO IX. 552.

¹⁸ Sopron I. 190., 601. Sopron II. 107.

¹⁹ Az 1597. évi kapuvári urbarium (közreadja: Mikó Sándor) Soproni Szemle VL. 1992. 138.

²⁰ Sopron I. 443-444.

²¹ Az oklevél fennmaradt: UB I. 148-149.

²² UB I. 136. Mihályi nyugati határát későbbi határleírások tanúsága szerint a Répcce alkotta, maga a falu azonban a Kis-Rába partján fekszik.

²³ ÁÚO VII. 54.

²⁴ UB I. 248., 277., HO I. 36., UB I. 378.

²⁵ „...*per Bobuthi Rabcha pertransire.*” SRH I. 331.

²⁶ Kiss Gábor: Adatok a Nyugat-Dunántúl korai várépítészetéhez. *Altum Castrum* V. 1995. 160-169.

A Kis-Rába tehát a Rábca nevet viselte az Árpád-korban. A folyó Rába nevére az első adat 1299-ből való, amikor Mihályt már, mint a Rába mellett fekvő birtokot említik.²⁷

Ezzel azonban még nincs vége a folyóval kapcsolatos problémáknak. Egyes adatok alapján ugyanis arra lehet következtetni, hogy a Kis-Rába a középkorban nem egy, hanem legalább három mederben folyt a Hanság felé. Kisfalud és Mihályi 1426-os határleírásában jól lokalizálhatóan három Rába folyót említenek: Lusa-Rábát, Bálványos-Rábát és Ásvány-Rábát.²⁸ 13. századi forrásokban többször felbukkan egy Lusa és egy Bálványos nevű folyó. Előszörként 1227-ben olvashatunk Bálványos vízről, mely Vicát nyugatról határolja.²⁹ 1231-ben ismét Bálványos folyóról értesülünk, Kisfaludtól délnyugatra.³⁰ Két évvel később a Lusa és a Bálványos együtt kerül említésre nem messze attól a helytől, ahol 1426-ban Lusa- és Bálványos-Rábáról hallunk.³¹ 1280-ban Vica mellett említik a Lusa folyót rajta két malommal (*in Lusa duo molendini*).³²

Mivel a *Lusa* és a *Bálványos* név a 15. század elején a két Rábára vonatkozott, s minthogy a Rábát korábban Rábcának nevezték, ebből arra következtethetünk, hogy már a 13. században (legalább) két Rábca nevű folyó folyt itt észak felé, amelyeket más néven Lusának és Bálványosnak hívtak. Így válik érthetővé az a tény, hogy Vicát, Mihályit és Kisfaludot néha a Rábca, néha pedig a Lusa és a Bálványos mellett találjuk.

Ha mindezekhez még hozzávesszük a korábban Rábcának nevezett Répcét és a Hanság vízlevezetőjét (a mai Rábcát), akkor már négy Rábca nevű folyónk van. Az Árpád-korban gyakran felbukkanó *Rábca* név tehát különösebb elhelyezkedésbeli meghatározás nélkül a fentiek közül bármelyikre vagy akár mindegyikre is vonatkozhatott.³³

A korszak végére a *Rábca* név kezdett visszaszorulni. A Rábából kiszakadó folyókat ettől kezdve Rábának hívták és a Répce is elnyerte máig használatos nevét. Az ősi Rábca nevet csak a Hanság vízlevezetője, az egykori mosoni határfolyó őrizte meg egészen napjainkig.

E hosszúra nyúlt „vízügyi” fejtegetés ugyan nincs szorosabb összefüggésben a megjelölt témával, e nélkül azonban az előbbi kritika súlytalanná vált volna. Továbbá úgy vélem, hogy az egykori vízrajzi viszonyok feltárása éppen egy történeti-földrajzi munkának lett volna a feladata. A fentieket így módon hiánypótlásként is felfoghatjuk.

Moson megye határfolyójának neve tehát (régén és ma is) Rábca, amely folyó nem tévesztendő össze a Répcével és a többi a korai időben Rábca néven is szereplő vízfolyással. A kérdés ezek után az, hogy lehetett-e a Répce határfolyó a megye délnyugati részén, ahol a Hanságba ömlött. Erre egyértelmű nemmel felelhetünk, mivel a folyó a mocsárba lépve állandó medrét elveszítette.³⁴ (Moson és Sopron megye határa a láp közepén húzódtott.) Meder nélküli vízfolyás pedig határvonalaként nem szolgálhatott.

Visszakanyarodva a tárgyalat műhöz a szerző a megye vízrajzában ismertetésekor a következő vizeket nevezi meg Lébény körül: Bük-örvény, Szeplő, Mile, Tapál. Továbbá ugyanitt említi Pat-hegy és Lencschalom nevű kiemelkedéseket (134. o.). Mindezek a helynevek

²⁷ Sopron I. 62.

²⁸ Sopron II. 103-109.

²⁹ UB I. 112.

³⁰ UB I. 135.

³¹ UB I. 148.

³² Hazai oklevéltár 1234-1536. Budapest, 1876. 87.

³³ *Rapiniza* (1043), *Rabaniza* (1044): Annales Altahenses maiores. Albinus Franciscus Gombos: Catalogus fontium historiae Hungariae. I-III. Budapest, 1937-1938. 96-97. (a továbbiakban: CFH); *Rabinissa* (1043), *Rabanissa* (1044): Aventinus CFH 362, 364.; *Rabuca*: Anonymus SRH I. 100.; *Rabca* (1043): Chron. sac. XIV. SRH I. 329.; stb.

³⁴ Emellett tanúskodik az összes vízrajzi térkép a szabályozások előtti időből. Csak néhány példa: MOL S16 No. 244. (18. sz. eleje), MOL S12 Div. XIII. No. 295/1., 3. (1781), MOL S16 No. 75. (1788), MOL S16 No. 587. (18. sz.), MOL S16 No. 373. (1796), Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK) TK 1114. (18. sz.)

eredeti alakjukban Lébény és Mosonszentmiklós 1208. évi határleírásában kerültek említésre.³⁵ Mivel a határjárás nagy biztonsággal lehetett rekonstruálni, az említett helyek lokalizálása alapján a fenti névértelmezésekhez néhány megjegyzés kívánkozik.

Bük-örvény az oklevélben *Buceurem* formában bukkan fel, amely nem más, mint a még ma is Örvénynek nevezett egykori Duna-ág, Lébénytől északnyugatra. Ennek a víznek egy szakaszát a 18. században Bökörvénynek hívták,³⁶ amely név nyilvánvalóan megjegyzik az oklevélben található *Buceurem*-mel.

A szerző által említett Szeplő a forrásban *aqua Zoplou* formában jelenik meg. A kérdéses víz viszonylag jól lokalizálható és a Gácoplának nevezett kiszáradt folyómederrel lehet azonosítani,³⁷ amely egyébként az imént említett Bökörvény mellékvize volt. Ha a *Gácopla* névről leválasztjuk az első szótagot szembetűlő lesz a hasonlósága a leírásban említett *Zoplou*-val (Copla-Zoplou). Az egyezés nyilván nem a véletlen műve. Megjegyzendő, hogy Györfly a forrás közléscser (155. o.) a nevet tévesen *Zeplou* formában adja meg és zárójelben még hozzáteszi, hogy romlott névalak, amit *Zepleu*-nak kell olvasni!? A továbbiakban – immáron többszörös módszertani hibával – ebből lett a nem létező Szeplő víz.

Mile víz ugyancsak önkényesen kialakított név, az oklevélben *aqua Miley*-ként szerepel és a leírás alapján vízfolyásról, érről van szó. Helye egészen pontosan meghatározható, neve sajnos nem maradt fenn. A névalak erős hasonlóságot mutat egy a középkorban általánosan elterjedt víznévvél a Mélyérrrel, amelyet többnyire *Miler* vagy *Myler* formában vetettek papírra. Ismerünk Mélyért a Csallóközben, a Tisza mentén és Baranyában.³⁸ A csallóközi Mélyérről (*aqua Myler*) 1380-ban azt jegyezték fel, hogy rajta keresztül vonulnak fel a halak a halastavakba és a tavak egyéb helyeire.³⁹ A név tehát folyókból kiszakadó bővíző erekre vonatkozhatott, amelyeknek éppen emiatt jelentős halászati értéke volt. Valószínűnek tűnik, hogy itt is ez a név bukkan fel, és a *Miley* szó utolsó betűje eredetileg „r” volt, amelyből csak az átíratban lett „y”. A feltételezés azért sem látszik alaptalannak, mert az oklevélben számos esetben igazolható egy-egy betűleírás. Az sem mellékes körülmény, hogy az ér – elhelyezkedése alapján – több egykori tavat köthetett össze a Mosoni-Dunával.

A kötetben szereplő Tapál víz a forrásban *aqua Tapal* formában jelenik meg. A víz minden kétséget kizáróan azonosítható a múlt században még létező Topa-érrrel, amely még ekkor is Mosonszentmiklós határán folyt.⁴⁰

Ugyancsak önkényes névalakítás terméke az említett Pat-hegy, mely az oklevélben *mons Pachm* néven szerepel.⁴¹ A név *Pahony* formában maradt fenn, amely a határleírásnak megfelelően pontosan a Topa-ér és a Homoród-völgye (Horgas-ér) közé esik és 117 m tengerszintfeletti magassággal jelentősen kiemelkedik környezetéből. Pahony-dűlő a 18. században még közvetlenül határos volt a lébényi apátság Öttevény határába éklődő birtokával.⁴²

³⁵ II. András 1208. évi oklevele a pécsi káptalan 1359-es átíratában maradt fenn: DL 50. Az oklevél több helyütt megrongálódott. A hiányzó részeket 18. századi egyszerű másolatok alapján lehet kipótolni, amelyek az 1359-es oklevél 1633. évi elveszett győri káptalani átíratáról készültek: Heveneszi-gyűjtemény, Tom. 35. p. 218., Tom. 44. p. 252., Tom. 79. p. 327., Kaprinai-gyűjtemény, Tom. 37. p. 205, 207. (Egyetemi Könyvtár, Budapest) Kiadásai: CD III/1. 58-66., UB I. 51-55.

³⁶ MOL S11 No.554. (1777)

³⁷ Ma is élő helynév. Sajat gyűjtés.

³⁸ *Myler* (1211) CD VII/5.212.; *Miler* (1214) CD III/1.160.; *aqua Myler* (1257) ÁÚO XI. 436.; *aqua Myler* (1268) Ferdinandus Knauz: Monumenta ecclesie Strigoniensis I-III. Budapest, 1874. I. 556-557.; *aqua Myler* (1268) ÁÚO XI. 574.

³⁹ CD IX/5. 415.

⁴⁰ Öttevény község úrbéri térképe (1836): Győri Állami Levéltár. Győr megye levéltárának térképei. U: Úrbéri térképek, (a továbbiakban: GymU) U 256.; K: Kataszteri térképek. (a továbbiakban: GymK)

⁴¹ A szerző *Patm*-nak olvassa.

⁴² MOL S11 No. 557. (1777), GymU 256. (1836)

A Moson megye leírásánál szereplő Lencschalom *Lencheskolym* formában jelenik meg az átiratban. A hely jól azonosítható a Lébény község északnyugati szélén fekvő Lencsés-tó⁴³ melletti magasabb dombvonulattal (117,4 m tszfm.), amely eszerint a középkorban a Lencsés-halom nevet viselhette.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a szerző az itt felsorolt neveket minden alap nélkül, teljesen önkényesen hozta létre. Az eljárás fogyatékosága, úgy vélem, nem igényel kommentárt. Középkori helynevek kiejtés módjához – egyéb adat híján – a ma élő névalakot szokás alapul venni, ennek viszont – hacsak nem általánosan elterjedt névről van szó – előfeltétele az újkori helynévvel való azonosítás.

Győrffy a határleírásban említett nevek közül kettőt azonosít (156. o.). A rendelkezésre álló forrásanyag azonban ennél jóval több lokalizálást tesz lehetővé, ugyanis szinte az összes helynév fennmaradt valamilyen formában, s ily módon a szereplő vizek, dűlők és egyéb objektumok helye is meghatározható, erre azonban ehelyütt nem térhetünk ki. A lébény-szentmiklósi határleírást „Gacsál” falu kapcsán alább még fogjuk érinteni.

A 136. oldalon a következőt olvashatjuk: „Megyénket ... Győr felé a Nagy-Duna (ma Kis-Duna) alatt húzódó országos főutak összeszorulása (faux viarum) és a Kapunak nevezett védett bejáró határolta...”. A bevezető részben ennél többet nem tudunk meg a „Kapu”-ról, a szerző az olvasó fantáziájára bízva, hogy mit ért a főutak összeszorulása alatt. Később Magyaróvár tárgyalásánál visszatér a témára, ahol a Lajta és a Duna összefolyása által alkotott kapuról ír (167. o.). Mivel a korszakban Magyarország határának ezen része stratégiaileg az egyik legfontosabb gyeptúvonalnak számított, ennél fogva a mosoni kapu, úgy vélem, több figyelmet érdemelt volna ebben a műben.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a védett bejárót nem a Lajta és a Duna összefolyása alkotta (bár ennek is volt szerepe), hanem a Hanságnak egészen a Mosoni-Dunáig elnyúló mocsara, mely az ország belső gyeptúvonalja volt. A Lajta és a Duna között egy mindössze néhány kilométer széles átjáró maradt, ahol a régi római limes út középkorig fennmaradt szakasza haladt végig, amelyet a forrásokban nagy útnak vagy ötvenyennek neveztek.⁴⁴ Az átjáró előterében állt Moson vára (később Óvár), mely lezárta a kaput. Létezett azonban egy másik bejáró is ettől nyugatabbra. Bősárkány és Jánossomorja között a Hanság medencéjét hosszán elnyúló, magasabb felszín (bősárkányi láptorok) vágja ketté, amely a Mosoni-Duna és a Fertő nyugati partja között az egyetlen száraz lábbal járható utat jelentette.⁴⁵ Ennek a földnyelvnek a déli végén található Rábcakapi (13. századi forrásokban Capuy néven),⁴⁶ melynek neve egyértelműen mutatja, hogy országos jelentőségű utak vezettek itt keresztül. Az átjáró északnyugati előterében fekszik Mosonszentjános, melyet a 13. században még Várasbalogdnak neveztek. Várasbalogd nevéből következtethető vára ugyanúgy a mocsáron átvezető út előterében fekszik, mint Moson vára a mosoni kapu előterében, s valószínűleg ugyancsak határvédelmi céllal épült.

A határvédelemmel kapcsolatban Győrffy György még az alábbi megjegyzéseket teszi: A Rábcát „vízszintet emelő clausurával is el lehetett zárni, mind Lébénynél, mind Kapinál (Győr vm.) ...” (134. o.). „...Lébénynél és Kapinál a Répcét, más néven Rábcát olyan zárható és nyitható gátakkal (clausura) látta el, mellyel a nyugat felől betörőket akadályozni, sőt elkerülő útra kényszeríteni lehetett.” (136. o.)

III. Henrik 1043. évi magyarországi hadjáratával kapcsolatban említik a német források a Rábcát elzáró szerkezetet vagy szerkezeteket (opus, munimentum).⁴⁷ Az Altaichi Évkönyvek erről szóló tudósítása kerülhetett át a magyar krónikába. A szakirodalomban már koráb-

⁴³ Ma is élő helynév. Saját gyűjtés.

⁴⁴ DL 50., UB I. 60.

⁴⁵ Kövér 4.

⁴⁶ DL 355., 356. (1251); UB I. 273-274. (1261)

⁴⁷ Annales Altahenses maiores, CFH 96., Aventinus, CFH 362.

ban rámutattak a magyar határvédelem ezen legelső adatára,⁴⁸ mindeddig azonban senki sem próbálta az említett objektumokat pontosabban helyhez kötni. A fenti idézetek alapján Györfly György az első, aki erre kísérletet tesz, és a folyót elzáró torlaszokat a Győr megyei Rábcakapi és a Moson megyei Lébény határába helyezi. Nem fejt ki azonban, hogy mi alapján jutott erre a következtetésre és nem idéz más műveket sem, amelyek esetleg kiindulópontként szolgáltak számára. A *clausura* terminus használata és Lébény említése alapján Györfly valószínűleg a falu előzőekben tárgyalt határleírásában szereplő *clausura regis*-re gondol. Rábcakapi esetében pedig az 1251-es határjárásban feltűnő *fossatum regis* lehet az az objektum, amely a szerző szerint a Rábca elzárására szolgált.⁴⁹

Úgy vélem, legalább néhány szóval ki kellett volna fejtenie megállapításainak hátterét, hiszen e nélkül kijelentési minden alapot nélkülöznek. Ha pusztán az említett kifejezések (*clausura*, *fossatum*) vezették erre a megállapításra, ez esetben felhívnám a figyelmet arra, hogy a *clausura* és a *fossatum* terminusoknak többféle jelentése volt, amelyek nem mindig felelnek meg annak, amit a fenti következtetés megkíván. Érdekes módon az 1987-ben megjelent, Győr megyét is tartalmazó második kötetben Györfly György a Rábcakapi melletti *fossatum*-ot még árokknak fordítja, s egyáltalán nem gondol – az értelmezés alapján nem is gondolhat – arra a lehetőségre, hogy funkciója a Rábca elrekesztése lett volna.⁵⁰ A terminusok konkrét jelentéséhez egyéb utalás híján csak úgy férhetünk közelebb, ha az ezekkel jelölt objektumokat sikerül lokalizálni és esetleg maradványaikat felkutatni, amire azonban a szerző nem vállalkozott.

Jómagam szakdolgozatomban foglalkoztam Rábcakapi és Lébény határleírásával, melyben kísérletet tettem a határvonalak rekonstrukciójára.⁵¹ Ennek során sikerült a szereplő objektumokat helyhez kötni és maradványaikat meghatározni. Az említett *fossatum regis* és *clausura regis* két Rábca menti hosszanti sáncsal lehetett azonosítani, amelyek egyes térképek tanúsága szerint a 18. században még meglehetősen jó állapotban voltak. A sáncokhoz köthető régészeti leletanyag is megerősítette az objektumok Árpád-kori létét. Dolgozatomban külön fejezetben foglaltam össze a sáncok lehetséges funkciójára vonatkozó adatokat. Arra a következtetésre jutottam, hogy az objektumok részben stratégiai fontosságú útvonal elzárására, részben a Rábca visszaduzzasztására szolgáltak, amelynek révén fel lehetett tartóztatni, illetve hosszú kerülőútra lehetett kényszeríteni a betörő német seregeket.⁵² Szakdolgozatom tartalmát Györfly György is ismerte, ami talán magyarázatként szolgál a fenti bizonytalanságra.

A szerző a továbbiakban még egy helyütt visszatér a *clausurák* kérdéscére. A 138. oldalon azt olvashatjuk, hogy Pat nádor Imre és II. Endre jóvoltából megkapta az útelzáró *clausurák* helyét. Az eddigiekből következően a „*clausurák* helye” alatt Lébényt és Rábcakapit kell érteni, mellyel kapcsolatban azonban némi kiigazításra van szükség. Lébényt ugyanis Pat nádor nem egyedül, hanem testvéreivel együtt kapta meg,⁵³ Rábcakapit viszont sem ő, sem a Győr nemzetség egyetlen más tagja sem birtokolta soha.⁵⁴

⁴⁸ Kristó Gyula–Makk Ferenc–Szegfű László: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. Hadtörténeti Közlemények XX. 1973. 639.

⁴⁹ DL 355., 356.

⁵⁰ Györfly György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. II. Budapest, 1987. 567.

⁵¹ Takács Károly: Vízépítések a régi Tóközben. Árpád-kori árokrendszer, halastavak és sáncok kutatása, Szakdolgozat, 1998. Témavezető: R. Várkonyi Ágnes. (a továbbiakban: Takács)

⁵² Takács 49. Az említett objektumokat azonban nem lehet egyértelműen azonosítani a német krónikák *opus*-ával, mivel ezekhez hasonló sáncokat a Répce és a Kis-Rába mentén is találunk; a tudósítások tehát bármelyikre vonatkozhattak.

⁵³ DL 50.

⁵⁴ Egy esetben, 1209-ben szerepel Pat nádor Rábcakapival kapcsolatban, amikor az ő kérésére kapta meg a győri vár Kapi nevű földjét Demeter és Tamás. DL 9480. A szerző valószínűleg ezt az oklevelet értelmezte félre.

Alább Györffy annak a véleményének ad hangot, miszerint a tatárjárás települések sorát pusztította el a megye síksági részsein. Ennek alátámasztására említi Szécseny, Iváni (Szilvás), Derzscgyház és Szerdahely környékének a példáját. Ha azonban ezeket az adatokat jobban megnézzük, a fenti következtetést messze nem látjuk megalapozottnak. Szécseny 1318-ban tűnik fel mint lakatlan várföld, ezt megelőzően csak 1217-ből van rá adat. A falu tehát a két időpont között bármikor elpusztulhatott (179. o.). Ivánt 1277-ben említik lakatlan földként, vagyis harmincöt évvel a tatárjárás után (181. o.). Derzscgyház egy 1225-ös határleírásban már pusztateplomként tűnik fel, sőt Györffy szerint már 1210 előtt pusztává vált. 1278-ban továbbra is mint pusztán álló templom szerepel. (147. o.). Szerdahelyt 1267-ben a tatárjárás alatt elpusztult településként említik, ugyanebben az oklevélben szereplő szomszédairól viszont a forrás nem említi, hogy lakatlanok lennének (180-181. o.). Egyéb adatunk ezen falukra vonatkozóan nincs. A felsorolt települések közül tehát Szerdahely az egyetlen, mellyel kapcsolatban igazolható, hogy a tatárjárás alatt pusztult el, a többi vagy már korábban is lakatlan volt, vagy meghatározhatatlan időben vált pusztává. Ezen adatok alapján jutott a szerző arra a messzemenő következtetésre, hogy a tatárok 1242 februárjában Pozsony mellett keltek át a befagyott Dunán!?

A 140. oldalon a következőt olvashatjuk: „A keleti megyeszélen a magyar telekrendszerre utal a lébényi Teluc és Gacsátelek.” A szerzőnek chelyütt elkerülte a figyelmét, hogy ez a két telek egy és ugyanazon forrásadatból származik, amely adat Lébény 1208-as határleírásában maradt fenn. Említést érdemel ezzel kapcsolatban a falvak sorában külön is tárgyalt *Gacsátelek*. Györffy György a falu nevét a határleírás közlésekor *Gachal*-nak írja, amelynek a kiejtés módja szerinte Gacsál. A valós helyzet azonban az, hogy a szó a lébényi alapítólevél 1359-es átiratában olvashatatlan. Az oklevél 18. századi egyszerű másolataiban ezen a helyen *Gatal*-t, illetve *Hatal*-t találunk.⁵⁵ Minthogy a településre ez az egyetlen adatunk, és a név olvasata nem egyértelmű, kiejtés módja ennek folytán még inkább bizonytalan. Ebben azonban a szerző, úgy tűnik, nem látott problémát, ráadásul olyan névalakot adott meg, amely egyetlen szövegváltozatban sem szerepel. A határleírás alapján nem egyértelmű az ott említett Telek (*Teluc*) „Gacsál”-hoz kötése sem. Valószínűbb, hogy a Telek a határnak „Gacsál”-al szomszédos részére vonatkozik és nem magára a falura. Probléma van a falu lokalizálásával is; a 148. oldalon azt olvashatjuk, hogy „Gacsátelek” Lébény határának délnyugati szögletében terült el, holott a térképmellékleten északnyugaton ábrázolja. Továbbá az a hely, ahova a falut teszi, a Hanság mocsarának belseje, ami önmagában megkérdőjelezi a lokalizálás helyességét. A lébényi határleírás rekonstrukciója alapján a település helye viszonylag pontosan meghatározható: a mai Bormászpusztától északkeletre kereshetjük.

A bevezető rész nagy hiányosságának tekintem, hogy az ismertetés során egy mondat erejéig sem tért ki a megyébe történő német betelepülésre, amely végső soron német-magyar etnikai váltáshoz vezetett. A falunevcek és a határleírásokban említett helynevek alapján a korai századokban Moson megye síkvidéki részeit homogén magyar népesség lakta. Az etnikai viszonyok a 13. század folyamán változtak meg, részben a ciszterciek telepítő tevékenysége, részben egyéb, ma még kevésbé ismert tényezők révén. A 14. században a mosoni síkság már alapvetően német települési területnek tekinthető. A sok szempontból egycélú folyamat némi figyelmet érdemelt volna a bemutatás során.

Az egyes településeket tárgyaló részben az eddig említettek mellett még jó néhány kisebb-nagyobb hibával, elírással találkozhat az olvasó. Közülük chelyütt kettőt emelnénk ki.

Bán faluval kapcsolatban a következőt olvashatjuk: „1285-ben Poth nádor fivére, Sándor (Alex. dictus Kubech) e II. Endrétől nyert birtokot újból a lébényi monostornak adta.” (143. o.) E kijelentéssel többrendbeli problémák vannak, amit az is mutat, hogy a 156. oldalon már Óvári Konrádot nevezi meg mint adományozót. A helyzetet tisztázandó először is le kell szögezni, hogy Bánt Kubech Sándor hagyta a monostorra, de még 1208 előtt, mi-

⁵⁵ Hevencesi-gyűjtemény, Tom. 79. p. 327., UB I. 51-55.

vel 1208-ban már nem volt az élők sorában.⁵⁶ Győr nembeli Sándor tehát 1285 körül már nem adományozhatott, de nem cselekedte ezt Óvári Konrád sem. 1285 körül mindössze annyi történt, hogy Konrád egyik oklevelében visszacmlékezett a korábbi, Sándor által történt adományozásra.⁵⁷ Ez a forrásadat téveszthette meg a szerzőt, és vezethette az újbóli adományozás gondolatára.

Kubech Sándor neve feltűnik Régen tárgyalásánál is, ahol ismét azt találjuk, hogy a nevezett személy a falut 1208 után a monostorra hagyta (176. o.). Mint említettük, Sándor már 1208 előtt meghalt, azonkívül Óvári Konrád világosan leírja 1285 körül kelt oklevelében, hogy Régen falut Kubech Sándor megtartotta magának és örökösinek: „...*terram vero Reugen sibi et suis hereditibus reservando*.”⁵⁸ Nincs írásos nyoma annak sem, hogy a későbbiekben a birtokot Kubech Sándor örökösei közül bárki is a monostornak adományozta volna.

Végeztül néhány szót kell szólni a kötetben található térképekről is. Mindenekelőtt a Hanság mocsarának feltüntetésével kezdeném, amit a szerző egyébként nagyon helyesen Moson sárnak nevez. Jóval kevésbé szerencsés a mocsár térképen való elhelyezése, illetve el nem helyezése, mivel jórészt nem is a láp területét ábrázolja mocsarasnak, hanem a Fertőtől keletre a Pátfalu, Boldogasszony és Mosontétény által határolható területet, a Fertőzugot. A Secwinkelt valóban rengeteg tó tarkítja, a térség mégsem tekinthető mocsarasnak. Ezzel szemben a Hanság nagy kiterjedésű, majdnem a Dunáig kiterjedő tőzeglápja lényegében száraz területként jelenik meg a térképeken.⁵⁹

Szó esett már „Gacsál” téves lokalizálásáról. Hasonló a helyzet Lobló faluval, amely a láp nyugati medencéjének a közepére került. Itt kell említeni Bala falut is, amelyet a térképmelléklet helytelenül Moson megye területén ábrázol. A keleti határszálen fekvő Vitéz kérdőjellel szerepel, elhelyezkedése azonban viszonylag pontosan meghatározható. Helyét határleírás adatok és a kataszteri térképeken feltűnő *Vitézi földek* dűlőnév alapján Mosonszentmiklós-Gyártelep területén kereshetjük.⁶⁰ Ennek kapcsán meg kell említeni, hogy Komlósarm falu határa helytelenül van feltüntetve, mivel lényegében felöleli Vitéz területét.

Áttekintésünk végére érve nem tehetünk egyebet, mint reményünket fejezzük ki aziránt, hogy Moson vármegye szerencsétlen kivétel csupán és a többi megye esetében korrekt, alapos kutatómunka áll a megjelent írások mögött.

⁵⁶ DL 50.

⁵⁷ ÁÚO X. 452.

⁵⁸ ÁÚO X. 452.

⁵⁹ A Hanság kiterjedésére vonatkozóan jó eligazítást nyújtanak a korai kéziratok térképek: MOL S16 No. 87. (18. sz.), OSZK TK 1114. (18. sz.), MOL S12. Div. XIII. No. 618. (1825) stb.

⁶⁰ MOL S78, 134. téka Mosonszentmiklós (1853); GymK 129. Lébény (1910)